

Център за изследване на демокрацията
Икономическа програма

ПОЛИТИКА И ПРИВАТИЗАЦИЯ

Трансформацията на собствеността в България през призмата на политическите борби

Боян Гюзелев

София, юли 1993

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

ОБЩА ПОЛИТИЧЕСКА НЕСТАБИЛНОСТ

ВЪЗГЛЕДИ НА ОСНОВНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ

СИЛИ ЗАПРИВАТИЗАЦИЯТА

СИНДИКАТИ

ЗАКОНЪТ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

АГЕНЦИЯТА ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

СЪСТОЯНИЕ НА ПРИВАТИЗАЦИОННИЯ ПРОЦЕС

ПРИВАТИЗАЦИЯ СПОРЕД ЗАКОНА

ОБЩИНСКАТА ПРИВАТИЗАЦИЯ

РЕСТИТУЦИЯТА

ВРЪЩАНЕТО НА ЗЕМЯТА

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ПРАВИТЕЛСТВО НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА

ДИСКУСИЯТА ОКОЛО МАСОВАТА ПРИВАТИЗАЦИЯ

БЪЛГАРИЯ И ДРУГИТЕ ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКИ СТРАНИ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗУВАНИ ПУБЛИКАЦИИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. КРАТКА ХРОНИКА НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 2. СПРАВКА ЗА ХОДА НА РЕСТИТУЦИЯТА

ПРИЛОЖЕНИЕ 3. СПРАВКА ЗА ХОДА НА ПОЗЕМЛЕНАТА РЕФОРМА

ПРИЛОЖЕНИЕ 4. СПРАВКА ЗА ХОДА НА ОБЩИНСКАТА ПРИВАТИЗАЦИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

Без съмнение процесът на трансформация на собствеността заема основно място в икономическата реформа. Без той да се извърши България не може да се превърне във функционираща пазарна икономика. Затова приватизацията (съответно реституцията) представлява политически процес. Нейният успешен край гарантира бъдещето и стабилността на демокрацията в страната. Приватизацията обаче се превърна в едно от полетата на противопоставяне между политическите сили. Ходът на трансформация на собствеността бе забавен, с което възникна опасността тя да се превърне в една безкрайна и безплодна дискусия, даваща плодове в политическите борби, но водеща до задълбочаване на икономическата криза.

Фактът че приватизацията, връщането на земята и реституцията трябваше да стартират в една нестабилна политическа среда, съпътствана от икономическа рецесия и незаинтересованост от страна на чуждестранни инвеститори, създаде опасна тенденция за тяхното опорочаване. В обстановка на силна политическа конфронтация, интересите на политическите сили застават все по-напред пред икономическите аргументи. В подобна ситуация на хаос и нестабилност в институциите държавната и общинска бюрокрация повече пречат на приватизацията отколкото ѝ съдействат, защото нямат интерес да загубят монопола върху собствеността.

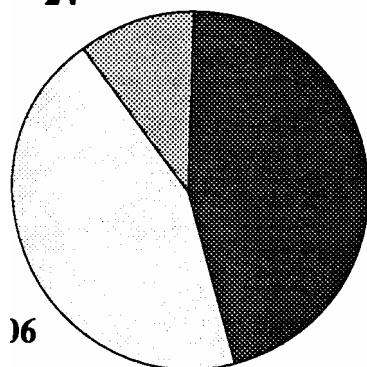
Самият закон за приватизация се оказа също един голям риск. Първо, защото създаде относително независима Агенция за приватизация и разпореди децентрализирано извършване на раздържавяването в една силно централизирана държава. Второ, защото пренебрегна егалитарните нагласи на българина и не предвиди паралелното извършване на някакъв тип ваучерна приватизация, съпътстваща пазарната. Така необходимостта от приватизация е поставяна постоянно на заден план пред търсенето на политически дивиденди.

ОБЩА ПОЛИТИЧЕСКА НЕСТАБИЛНОСТ

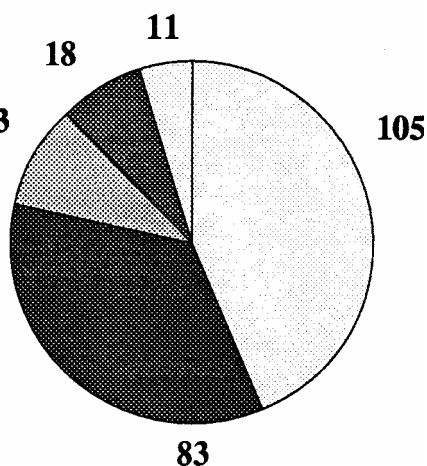
България и досега остава сред тези от бившите комунистически страни, чиито вътрешнополиически живот се характеризира с нестабилност. Периоди на относително спокойствие се редуват с периоди на резки конфликти между политическите сили и държавните институции. Още когато през юни 1990 г. първите

демократични избори бяха спечелени от бившите комунисти, за България бе предопределен един по-бавен ход на демократизиране на институциите и трудна икономическа трансформация. След парламентарните и местни избори през октомври 1991 г. антикомунистическият Съюз на демократичните сили получи минимално предимство пред главния си опонент БСП, което обаче бе пропиляно след падането на съставеното от него правителство в края на 1992 г. Двукратното разцепление в парламентарната група на СДС (през пролетта на 1991 г. и в началото на 1993 г.) не доведе до раждането на друга силна демократична партия или коалиция, а само до още по-голямо политическо раздробяване. В тази ситуация единна остава само БСП, която въпреки постоянно топящия ѝ се електорат, запазва своето значително влияние върху процесите в страната.

Политически сили в парламента
според изборите от октомври 1991 г.

110

Политически сили в парламента през юни
1993 г.

Графика 1 - Фрагментация на парламентарните фракции

Преструктурирането на политическото пространство и липсата на стабилна управляваща коалиция доведоха до съсредоточаване на повече власт в Народното събрание, което е една от причините за затрудняване на законодателната му дейност. Значително се увеличи влиянието на президента върху изпълнителната власт, което не е регламентирано от конституцията. Честите смени на правителства, отделни министри и висши държавни чиновници дестабилизируют институциите и често водят до колизии между тях.

Несъвършената политическа система има непосредствено отражение върху икономиката и преди всичко върху нейното управление. Все още са много случаите, когато политическата благонадеждност се поставя на преден план пред компетентността при назначаване на мениджъри на държавни предприятия. Синдикатите, които са като остров на стабилността в една ненормална политическа среда, използват положението и според собствените си интереси застават зад един или друг директор или управителен съвет на държавна фирма.

България остана сред страните от Източна Европа, които не можаха напълно да се освободят напълно от сянката на своето комунистическото минало. Балансът на политическите сили се оказва крехък, а липсата на единство у противниците на БСП, често противопоставени един на друг, даде шанс на социалистите след две поредни изборни поражения на парламентарните и местни избори, а по-късно и на президентските, да стъпят на краката си и да се превърнат отново в най-голямата парламентарна група.

ВЪЗГЛЕДИ НА ОСНОВНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ СИЛИ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯТА

В България все още не може да се твърди, че зад декларираните позиции на политическите сили стоят реални намерения. Отклоненията от предизборните програми са закономерност, която остава ненаказана от избирателите. Затова и отношението към приватизационния процес личи не толкова от партийните програми и платформи колкото от действията на самите партии и коалиции.

Развитието на политическия живот в България е изцяло доминирано от това, което специалистите наричат „двуполусен модел“. Лявата и дясната част от политическия спектър са доминирани съответно от БСП и СДС, които от януари 1990 г. запазват позициите си на най-големи политически сили в страната.

БЪЛГАРСКА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

За БСП както и за други бивши комунистически партии в Източна Европа характерна особеност е трудната раздяла със собственото минало. В БСП нуждата от икономическа реформа е осъзната, но в партията все още липсва необходимата воля за поемане отговорност за извършване на радикалната промяна. Основната дилема пред БСП остава това как да обясни на своите симпатизанти, сред които носталгията по социализма е твърде силна, че техните надежди са напразни. Чавдар Кюранов, лидер на реформистката фракция ОСД бе най-лаконичен: „БСП не желае да каже на своите избиратели, че в България ще има капитализъм“.

Мнозинството на БСП във Великото народно събрание (юни 1990 - септември 1991 г.) не позволи приемането на закони, позволяващи категорична трансформация на собствеността в страната. Приет бе закон за връщане на земята, който в голяма степен запазваше статуквото в аграрния сектор от времето на социализма. Не бяха приети нито закон за приватизацията нито за реституция.

БСП не постави сериозни ограничения пред разграбването и скритата приватизация на държавна, общинска и кооперативна собственост, което през 1990 и 1991 г. достигна най-големи размери. Александър Томов, един от доскорошните лидери на социалистите даде в своето писмо „Защо напускам БСП“ много точен израз на това: „През 1990-1991 г. голяма част от социалистите приемаха само „трудова“ частна собственост, смятаха и смятат отношенията между собствениците и наемния труд изключително за антагонистични.“

БСП сега декларира, че стои по принцип зад раздържавяване, в което се съчетават пазарните методи и социално ориентираните схеми. Партийната програма предвижда преференциален режим за персонала на предприятията и безвъзмездно предоставяне до 30% от държавното имущество на всички пълнолетни граждани във вид на ваучери. Социалистите се противопоставиха на натуралната реституция и препоръчаха диференцирано обезщетяване на бившите собственици посредством инвестиционни бонове. Важна особеност в тяхната позиция по отношение на приватизацията е това, че те застават в защита на т.нар. „национален капитал“.

Социалистите в парламента силно разкритикуваха Агенцията за приватизация за първите две сделки, сключени с чуждестранни купувачи. Съдейки по досегашното поведение на парламентарната им група, може да се твърди, че БСП не е заинтересована от бързия ход на процеса на трансформация на собствеността, а по-скоро за неговото преминаване през преходни форми (кооперативи, инвестиционни фондове, трудови колективи). Трябва да се отбележи все пак, че

влиятието на БСП върху работниците и синдикалните организации в предприятията е намаляло през последните три години значително, което ограничава възможностите на социалистите да влияят „отдолу“. Стопяването на електората на БСП в рамките на неговото „твърдо ядро“ го прави по-консервативен и го отдалечава от вижданията на симпатизантите на другите политически сили, което до голяма степен ограничава възможността да се намират политически партньори. Социологическите проучвания на ЦИД показват, че сред електората на БСП има около 1% много богати хора, които несъмнено оказват влияние върху решенията на партийното ръководство. Това вътрешно противоречие прави поведението на социалистите по отношение на приватизацията до голяма степен непредсказуемо.

СЪЮЗ НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ СИЛИ

В качеството си на широка коалиция СДС обединява организации с най-разнообразна идеология, от екологически движения до консервативни партии. Приватизацията дори отсъства в много от техните програми. В програмата на Демократическата партия приватизацията е поставена като икономически приоритет, който обаче трябва да бъде предхождан от реституция. На работещите и работодателите в раздържавени дейности следва да се предоставят акции при облекчено капиталово участие. В програмата на Радикалдемократическата партия за приватизация няма нито дума. Обединеният християндемократически център определя отношението си с две изречения: „оценява процеса на приватизация като ключов в икономическата реформа. Ние препоръчваме балансирано разгръщане на различни форми на приватизация в зависимост от конкретните условия, отрасли ресурси и възможности на населението.“

СДС изживява значителни сътресения в своето развитие, които категорично промениха неговия облик. От коалиция доминирана от дисиденти, земеделци и социалдемократи СДС еволюира до един десноцентристки блок, застъпващ икономическите виждания на неоконсерватизма и монетаризма. Радикализмът на СДС се състои основно в това, че коалицията застъпва становището за трансформация на собствеността основана на икономическия интерес. Затова СДС отдава предимство на връщането на земята, реституцията и пазарната приватизация.

В своята предизборна програма от октомври 1991 г. СДС постави приватизацията сред приоритетите на своята дейност. Основен постулат във вижданията на Съюза бе създаването на условия за участие в приватизационния процес на най-широки слоеве от населението като коалицията гарантира предимство на работещите в раздържавяването. СДС категорично се противопостави на безплатната приватизация, виждайки в нея възможност за спекулативно забогатяване и противоречие на пазарния дух. В предизборната програма се говори за използване различни форми на приватизация, вкл.

закупуване на изплащане, осигуряване на кредит при минимални лихви.

Важен момент в програмата, който намери приложение в практиката, бе паралелното провеждане на приватизация и натурална реституция.

След като имаше възможност да управлява самостоятелно страната около година сега СДС представлява вече втора по големина парламентарна сила и до голяма степен загуби влиянието си върху икономическите процеси в страната. Почти със сигурност коалицията ще се противопостави на промени в Закона за приватизация, целящи отклоняване от нейния пазарен модел, както и ще се отнесе скептично към масовата приватизация. Социологическите сондажи на ЦИД показват, че избирателите на СДС остават най-верните привърженици на радикалната икономическа реформа.

ДРУГИТЕ ПАРЛАМЕНТАРНИ ПОЛИТИЧЕСКИ СИЛИ

Сред по-малките политически формации, упражняващи влияние върху процесите на трансформация на собствеността, на първо място трябва да се поставят ДПС и АСП (сега част от парламентарната коалиция Нов съюз за демокрация). Парламентарната група на ДПС не предприема често активност по икономически въпроси, но е силна със своите 23 депутатски гласа и получената в следствие на изборите от октомври 1991 г. възможност да бъде балансър в парламента. АСП като партия-член на СДС активно участваше в дейността на коалицията от изборите през октомври 1991 г до своето напускането на СДС в началото на 1993 г. Именно депутатите от АСП изготвиха и прокараха сегашния закон за приватизация. Те бяха сред малцината народни представители от СДС, които се противопоставиха на приемането на закони за реституция преди приватизацията. АСП не споделяше монетаристката политика на правителството на Ф.Димитров и в крайна степен бе сред силите, довели до неговото бламиране и съставянето на правителството на Л.Беров. Сега АСП до голяма степен дава облика на Новия съюз за демокрация, групата от 18 депутати напуснали СДС. Тази партия има широко влияние върху икономическите ресори в правителството на премиера Беров, а вече и върху АП. Дейността на ДПС и НДС има обаче един голям недостатък. Техните инициативи в парламента са ограничени единствено от това, дали ще получат подкрепата на БСП.

БЗНС

Една от особеностите на новата българска история е изключително силната роля на селяните не само в стопанския, но и в обществения и политически живот на страната. Затова основна роля дълги години имаше създаденият през 1899 г. Български народен земеделски съюз, една чисто съсловна партия, която остана важен политически фактор през цялата първа половина на века. БЗНС дори не бе

унищожен напълно от комунистите, а бе превърнат в послушен съюзник. След 1989 г. привържениците на БЗНС, които значително бяха намалели, се разделиха на няколко партии и фракции, което в крайна сметка доведе до отсъствието им от сегашното Збто Народно събрание. В момента като исторически наследник на тази партия се консолидира съюза, председателстван от Анастасия Мозер.

Позициите на БЗНС спрямо процесите на икономическа реформа се доближават най-много до тези на СДС. Това стана обаче след един процес на преосмисляне вътре в самия Земеделски съюз. БЗНС приема реституцията на национализирана собственост, е за връщане на земеделските земи в реален размер и модерно земеделие основано на частната собственост. БЗНС настоява за извършване на поземлената реформа в рамките, поставени от правителството на СДС. Затова земеделците рязко се противопоставиха както на промени в закона така и на уволненията на ликвидационни съвети по политически причини. Въпросът за единството на земеделците все още остава до голяма степен нерешен, макар че БЗНС с председател Анастасия Мозер стои в организационно отношение далеч пред останалите земеделски партии.

СИНДИКАТИ

В България все още работническата класа не представлява организирана политическа сила каквото е например положението в Полша. Въпреки намаляването на членската маса ролята на профсъюзите особено след съставянето на правителството на Л.Беров се засили изключително. Освен че се съобразява с тяхното мнение кабинетът не се поколеба да назначи по един представител на двата големи синдиката в Надзорния съвет на АП.

КНСБ

Конфедерацията на независимите синдикати в България е видимо по-активната формация, що се отнася до участието на работниците в приватизацията. Нееднократно КНСБ застана зад метода ЕСОП, придвиждащ изкупуване на приватизиращото се предприятие от работещите в него. Още през септември 1992 г. КНСБ изготви своя програма за участие в процеса на приватизация, придвиждаща помощ за синдикалните членове чрез разясняване на нормативната уредба и предимствата на закупуване на акции на техните предприятия и обществен контрол върху приватизацията.

Положителното отношение на синдиката към пазарния метод на приватизация и равнопоставеност на чуждестранните инвеститори е подкрепяно изцяло от неговия лидер Кръстьо Петков. Той неколkokратно е наричал идеята за равен старт „утопия“, противопостави се на необмислени промени в приетия закон и в крайна сметка не

одобри проекта за масова приватизация. Това се оказа сред причините за разрыв в отношенията между председателя и заместниците му Светослав Ставрев и Диана Дамянова.

КТ" ПОДКРЕПА"

КТ"Подкрепа" загуби конкуренцията за спечелване на членската маса с КНСБ и до голяма степен се старая да компенсира това със завоюване на икономически и политически позиции.

След оттеглянето си от СДС (до изборите през октомври 1991 г. бе член-наблюдател) конфедерацията загърби голяма част от политическите си претенции, защото лидерите ѝ разбраха, че икономическото влияние е по-стабилно от политическото. Въпреки това част от парламентаристите избрани със синята бюлетина на СДС останаха верни на Конфедерацията в спора ѝ с ръководството на СДС и в крайна сметка напуснаха коалицията.

В процеса на приватизация намеса на този синдикат се почувства единствено в действията на малката организация в завода „Царевични продукти“, Разград. Неколкократно местният лидер на КТ „Подкрепа“ обвини АП, че продава завода далеч под пазарната му стойност, но от това не настъпи реакция в синдикалната централа.

ЗАКОНЪТ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

Българският закон за приватизация (Закон за преобразуване и приватизация на държавните и общински предприятия) бе след последните приети в Източна Европа. Първият проектозакон влезе във Великото народно събрание още през октомври 1990 г., но така и не достигна до пленарна зала преди неговото разпускане. На приватизацията бе обърнато съществено влияние едва след парламентарните избори през октомври 1991 г. Още преди края на 1991 г. в Народното събрание бяха внесени два проектозакона за приватизация. Първият бе на група депутати от СДС начело с председателя на икономическата комисия Асен Мичковски и председателя на подкомисията за приватизация Валентин Карабашев, а вторият на правителството на СДС. Основната разлика между тях бе в начините на управляване на приватизационния процес и участието на персонала на предприятията в него. Проектът на Министерския съвет предвиждаше по-голямо влияние на правителството и министерствата и отделни закони за малката и голяма приватизация като не се предвиждаха преференции за работниците. В крайна сметка обаче бе приет преработения проект на депутатите Мичковски и Карабашев. В последния му вариант преференциалното участие на работниците в приватизацията на техните предприятия бе сведено от 49% на 20%, каквото е

положението в Полша. Според германския проф. Д. Пфаф (вж. използваните публикации в края) преференциалното участие на работниците в българската приватизацията макар и минимално е типичен остатък от социалистическото мислене. Досегашният световен опит показва, че подобно участие не само не носи инвестиционен капитал, но също отблъсква потенциалните инвеститори.

Поради своята краткост и отвореност към различни техники на раздържавяване българският закон за приватизация още при приемането му бе наречен „рамков“. Това обаче се отнася само за някои текстове. В други са фиксирани точни срокове, процедури и изисквания. В закона не бе внесена яснота по редица важни въпроси като участието на банките и замяната на дълг срещу собственост както и приватизацията на самите държавни банки, в които държавни предприятия са акционери.

Макар че някои недостатъци на закона бяха признати дори от неговите автори, той издържа без промени шестнайсет месеца след приемането му. Многобройните предложения за поправки не достигнаха до гласуване в Народното събрание вероятно по една единствена причина - законът не бе дал все още резултат. Тази есен обаче законът едва ли ще избегне промени. С нови текстове в него предстои да се регламентира масовата приватизация. За да се облекчи АП, границата за предприятията в нейните прерогативи ще се вдигне от 10 на 70-100 мил.лв.

АГЕНЦИЯТА ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

Според Закона за приватизация АП бе конструирана като орган към Министерския съвет, който обаче се ползува с значителна самостоятелност. Текущата работа на АП се контролира от надзорен съвет, съставен от 11 души, 6 определени от Народното събрание и 5 от правителството. Надзорният съвет е всъщност единственият орган, стоящ над изпълнителния директор и имащ възможността да го освободи. При сформирването на надзорния съвет в парламента възникнаха първите търкания между авторите на закона и останалите депутати от СДС. Мичковски, Шотлеков и Карабашев от АСП настояваха самите те да станат надзорници, което не се прие. В крайна сметка се реши депутати да не бъдат надзорници. От квотата на парламента влезнаха двама представители на ДПС, останалите надзорници в по-малка или в по-голяма степен бяха свързани със СДС. БСП бе подмината от надзорния съвет, защото според депутата Карабашев не желаела частна собственост (в „Труд“, 12 юни 1992).

Въпреки че е независим орган Агенцията за приватизация бе подлагана нееднократно на натиск от страна на политическите сили. Тъй като нейната структура и персонал бяха изградени изцяло при правителството на СДС, мнозина от членовете на кабинета на Л.Беров и неговите поддръжници в парламента са обвинявали ръководството ѝ в нелоялност и умишлено забавяне на приватизацията.

Най-чести бяха обвиненията в политическа пристрастност към членовете на надзорния съвет, назначени от правителството на СДС (те бяха уволнени двукратно). Към изпълнителния директор обвиненията за политическа ангажираност бяха подплатени от факта, че членува в ОХДЦ, една от партиите в СДС.

СЪСТОЯНИЕ НА ПРИВАТИЗАЦИОННИЯ ПРОЦЕС

ПРИВАТИЗАЦИЯ ПРЕДИ ПРИЕМАНЕТО НА ЗАКОНА

I. По реда на нормативни правителствени актове в средата на 1991 г. започна провеждането на приватизационни търгове. Общият брой на продадените обекти бе 58, като най-крупните сделки бяха продажбите на четири бензиностанции.

II. През 1990-1991 г. бяха продадени няколко десетки хиляди общински и ведомствени жилища по стари цени. Сега частните жилища са над 90% от всички, един показател висок дори за много страни с развита пазарна икономика.

III. Преди приемането на закон за приватизацията беше превърнат в частен немалък дял от капитала на държавните банки. Продажбата на акции на БНБ в търговските банки бе най-силна през 1990 г. През януари 1991 г. тези операции бяха забранени, но известно време продължи продажбата на акции собственост на държавни предприятия, организации и бюджетни учреждения. Към средата на 1993 г. частните капитали в банките с държавно участие (т.е. тези в които Банковата консолидационна компания има акции) са били в размер на 645 мил.лв.(16,6%). В три относително големи банки частното участие вече е надвишило 51%. Това са Първа източна международна банка (бивша Кремиковска банка), Банка за земеделски кредит, Туристспортбанк. Приватизирани бяха по неясен начин и някои малки банки с местно значение като пловдивската Агробизнесбанк, петричката Бизнес банка, маданската Кристал банк и Търговска банка-Добрич. Като изключим тези банки, които по същество са преминали в частни ръце, частният капитал в останалите държавни банки се равнява на 203 мил.лв.(5%).

Трябва да се отбележи, че банковото дело е един от секторите на българската икономика, които се развиват възходящо при това с бързо нарастващо частно участие. В момента общият размер на частния капитал в банковото дело е около 1,6 млрд.лв. На 31.12.1993 г. изтича забраната държавни банки да извършват нови емисии без разрешението на БНБ, с което ще се отвори възможност за още по-голямо проникване на частни капитали в банковия сектор.

IV. Трудови акции по Указ 56. Досега са известни само няколко подобни случая като най-характерен е този с Гранд-хотел „Варна“ АД, най-скъпият и най-печеливш хотел на българското Черноморие. Въпреки че персоналет е придобил дялове далеч

под пазарната им стойност, наскоро правителството бе принудено да ги признае и да предостави на работещите правото да се възползват от правото си да закупят още 20% от акциите на Гранд-хотел „Варна“ АД.

V. Скрита приватизация. Тя е характерна за всички източноевропейски държави. За разлика от Унгария, Полша и бивша Чехословакия този процес в България все още не е овладян. От нея най-вече се възползуваха представителите на партийната и стопанска номенклатура (висши партийни кадри и държавни служители, бивши директори на предприятия и външнотърговски организации). Тези лица и фирми сега оформят влиятелно лоби срещу приватизацията. За тях съществуването на държавна собственост в определени сектори на икономиката е предпоставка за нейното постепенно разграбване. Точна характеристика на това явление даде в едно интервю бившият финансов министър Иван Костов, който дословно каза:

„Тъжната практика на страни като България е, че най-близо до държавата се печели най-много.“

Интересите на тези хора се изразяват от икономически групировки, разчитащи на свое лоби в законодателната и изпълнителната власт. Някои от тези групировки имат и своя политически цвят. В това отношение България започва да се доближава много до ситуацията в някои латиноамерикански страни, където големият държавен сектор се запазва противно на пазарните закони единствено поради интересите на бюрокрацията и стоящите зад нея икономически групировки.

VI. Приватизация чрез продажба на дялове и акции на държавни фирми в външнотърговски предприятия. Този вид приватизация, който има полулегален характер, е сходен с продажбата на акции на държавни предприятия в търговски банки (вж. по-горе). Такива случаи има в Машиноекспорт, Инфлот и т.н. Нередки са случаите на продажба на акции и дялове на задгранични дружества с българско участие. Най-типичен пример на подобна приватизация е случая с Булгарлизинг, компания оперираща с огромни финансови ресурси. Сега тя е с над 55% частно участие.

ПРИВАТИЗАЦИЯ НА ИМУЩЕСТВО НА ТКЗС

Продажбата на имущество на бившите Трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС) или техни организации наследници произтича от ликвидацията им според изменения през февруари 1992 г. закон за земята. До приемане на промените този процес беше стихия, не беше пазарно ориентиран и облагодетелствуваше ръководителите на ТКЗС. След приемането на поправките създадените ликвидационните съвети започнаха масово да продават имущество на търг, което не можеше да се разпредели като дялове между членовете-кооператори. За размерите на този процес не се води статистика и липсват точни цифри. По данни

на областните администрации към май 1993 г. за 711 от 2098 ликвидационни съвета в страната е продадено имущество на стойност 761 мил.лв. От тях 564 мил.лв. са дълготрайни активи. Сред продадените обекти са най-често сградите на ТКЗС, стопански постройки, оборудване, съоръжения, но също цели цехове, консервни фабрики, хладилни инсталации, мелници, оранжерии, бутилиращи линии и т.н. Общият размер на продаденото имущество от ТКЗС в ликвидация по всяка вероятност ще надмине 3 млрд. лв. до края на 1993 г., което прави този тип приватизация напълно съизмерима с резултатите от дейността на Агенцията за приватизация за същата година.

ПРИВАТИЗАЦИЯ СПОРЕД ЗАКОНА

Закъснението на закона за приватизация бе изглежда вече толкова голямо, че дори дълго след неговото приемане не бе осъществена нито една приватизационна сделка. Агенцията за приватизация, отделните министерства и общинските съвети започнаха да приемат процедури за приватизация на обекти от тяхната компетентност едва в късната есен на 1992 г. Неслучайно първите сделки бяха сключени едва през пролетта на 1993 г.

Към средата на юли т.г. бяха сключени 29 сделки в общините, 9 от Министерство на търговията, 2 от АП и 3 от останалите министерства (вж.ПРИЛОЖЕНИЕ 5). Държавно имущество за над 630 мил.лв. стана частна собственост. В началото на есента се очаква ново раздвижване на процеса, тъй като много от обектите за приватизация както в общините така и в АП и министерствата са в крайна фаза на подготовка. Все пак съдейки по досегашния ход на процеса, може да се предполага, че продадената до края на годината държавна собственост ще бъде доста под очакваната. Ако АП остане стабилна след персоналните промени в нея, тя ще може да завърши около 30 сделки. Министерствата досега са определили процедури за близо двеста предприятия и обособени части от тях, което означава че тези които ще сменят собственика си няма да надминат тази цифра. В общините към август са обявени около 400 процедури, които поради факта че се отнасят главно за обекти от търговията и храненето, могат да бъдат доведени до успешен край.

Нови трудности ще възникнат при определянето на програмата на АП за 1994 г. и едновременното стартиране на масовата приватизация. Те могат и да се задълбочат ако се стигне до нови избори за парламент или местни органи на властта през пролетта на 1994 г.

ОБЩИНСКАТА ПРИВАТИЗАЦИЯ

Според закона за приватизация раздържавяването на общинската собственост е поверено на общинските съвети. По същество това означава, че малката приватизация е децентрализиран процес, оставен в прерогативите на общините.

Малката приватизация е ключова за хода на приватизацията изобщо, но за съжаление това убягна от погледа на законодателите при гласуването на закона. Сред причините за забавянето на общинската приватизация е не само законодателната база, но и редица други. Например за много обекти и предприятия все още стои неуреден въпроса, чия собственост са, държавна или общинска. Забавянето идва също от реституцията, от продължаващите правни спорове за собственост или за прекратяване на сключени договори. Общинската приватизация се очаква да набере скорост през втората половина на 1993 г., но все още само в няколко големи градове. Като цяло трябва да се отбележи, че общинската приватизация, а по този начин и преминаването на дребната собственост в частни ръце се забавя значително (вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 4). Едва ли и през 1994 г. половината от магазините и заведенията за хранене ще бъдат раздържавени.

Общинската приватизация стана жертва на всички проблеми възникващи от местното самоуправление. Важно място заема например въпроса за приходите от приватизацията. Според закона само 50% остават в общините и то за покриване на дългове и инвестиционна дейност. Имайки предвид тежкото състояние на общинските бюджети, много от общините предпочитат да отдават собствеността си под наем, за да финансират своите текущи дейности. Общинските съвети са малки парламенти, които се опитват, но не могат да изпълняват куп съпътстващи изпълнителски функции. В закона остават нерешени въпросите за делегиране на правомощия. В няколко града бяха създадени общински агенции за приватизация, на които бяха делегирани права. Тези агенции до голяма степен копират националната АП, но увеличават разходите за приватизация и дори допълнително бюрократизират процеса. За всяко отделно решение за приватизация те продължават да търсят разрешение от общинския съвет, което допълнително забавя процеса.

Политическите проблеми пред общинската приватизация до голяма степен произхождат от резултатите от местните избори, проведени през октомври 1991 г. Тогава макар че СДС и БСП постигнаха близки резултати на паралелните парламентарни избори, на местно равнище се създаде диспропорция. СДС спечели кметските места и мнозинство в общинските съвети в 23 от 30 големи и средни градове. БСП пък спечели повече от половината кметски места в селата и има мнозинство в голям брой малки общини, съставени от малки градчета и села. Така се получи конфигурация, при която СДС доминира местната власт в индустриалните райони, а БСП в предимно земеделските. Данните от общинската приватизация до средата на 1993 г. напълно потвърждават това. Приватизационни сделки или процедури има главно в градове управлявани от СДС (Добрич, Дупница, Сливен, Стара Загора, София, Пловдив и т.н.). Такива липсват в малките общини, обхващащи села и малки градчета.

Хаосът на общинските съвети е подобен на този в парламента, но е отежнен допълнително от редица фактори. Първо в местните парламенти са представени

повече партии отколкото в Народното събрание. Освен доминиращите сили СДС и БСП, които са почти равностойно представени, около 9-10% са общинските съветници от ДПС. Сравнително добре е представен в малките общини със преобладаващо селско население и БЗНС. Това се дължи на обединението на БЗНС(е) и БЗНС"Никола Петков" след изборите и присъединяването към новата формация на кметове и съветници земеделци, избрани като кандидати на СДС. В големите градове, а и в някои средни по големина селища има общински съветници от БСП, Зелена партия, Партия Либерали, БНРП, ОПТ и др. Увеличи се и броя на независимите съветници, след като мнозина напуснаха своите фракции. Общинските съвети в България са относително нова демократична институция, на която липсва какъвто и да е опит. За тях е характерна липсата на дисциплина дори на равнище партийни фракции.

Един от големите проблеми пред общинската приватизация е един чисто български феномен, който е валиден отчасти и за икономиката като цяло. Това е управлението на предприятия от политически личности. След изборите от октомври 1991 г., когато бяха сформирани общинските съвети и избрани кметове, започна масова смяна на ръководствата на общинските предприятия. Налице е странна симбиоза между общински съвет и общинска икономика. Повсеместно в цялата страна общински съветници от фракцията на мнозинството или техни близки бяха назначени за директори на общински фирми, членове на бордове и надзорни съвети. В много случаи това става в разрез с тяхната основна професия. В някои градове, където бяха създадени Агенции за приватизация, в статута им бе предоставена квота за представителство на Общинския съвет в Надзорния съвет на агенцията. Така например според статута на Столичната общинска агенция за приватизация общинските съветници получават шест места, а кметът определя още трима членове. Подобен подход не само политизира самото извършване на приватизационния процес в общините, но се превръща в съществена пречка дори за обявяването на приватизационни процедури. Не са редки случаите, когато общински съветници, вече заемащи ръководна длъжност в общинска фирма, възпрепятствуват нейното обявяване за приватизация. Друг проблем, съществуващ в редица общини на страната, и пречещ на приватизационния процес, са конфликтите на интереси между общински съвети и кметове. Чести са случаите на нефункциониращи съвети (често защото съветниците вече не желаят да участват в тях или са се изселили) и изземването на функции от страна на кмета.

Опасност от още по-голямо забавяне на общинската приватизация крие желанието на някои политически сили за предсрочни избори за местни органи на властта. Ако това стане, то тези органи, които и сега не функционират пълноценно, ще бъдат напълно дестабилизирани. Това в най-голяма степен касае средните и големи градове, които носят тежестта на общинската приватизация.

РЕСТИТУЦИЯТА

Приемането на няколкото закона за реституция на одържавена собственост предизвика неочаквано бърз процес на реприватизация. Противниците на натуралната реституция предлагаха компенсиране на оцетените собственици с акции или бонове, които твърде бавно щяха да се превърнат в живи пари. Само година след своя старт реституцията промени облика на редица градове, създаде истински пазар на наемите и недвижимата собственост. След като по-голяма част от реституцията премина, може да се твърди, че тя представляваше успех. На първо място реституцията се оказа значително по евтина от приватизацията. Тя добави към новозабогателите частни бизнесмени още една група от хора, наследници на предишната буржоазия.

Противно на очакванията на противниците на реституцията тя бе приета от по-голямата част от българското население като възстановяване на справедливостта. Броят на хората, които бяха принудени да напуснат реституирани жилища или да прекъснат стопанисването на стопански обекти се оказа относително малък в сравнение с тези, които очакваха и получиха реституирана собственост. Според социологическо проучване на Националния център за изследване на общественото мнение (НЦИОМ), проведено в началото на 1992 г., против реституцията като цяло са били 19% от българите. В началото на процеса, когато се разгоря и най-ожесточената политическа дискусия около нея, огромното мнозинство от хората е одобрявало връщането на недвижимата собственост. Единствената особеност на общественото мнение по този въпрос е желанието реституцията да бъде ограничена по отношение на промишлените обекти, което и стана.

Цялостна статистика за хода на реституцията се прави периодично от Националния статистически институт (НСИ). Последните данни на национално равнище към 30 юни 1993 г. (вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 2) показват, че до тази дата са били върнати на бившите собственици 30,772 обекта с обща площ 16,843 хил. кв. м. площ. Като бройка преобладават магазините, жилищата и парцелите, но има един значителен число на върнати мелници, фурни, ателиета и други промишлени обекти (общ брой 1990). Според една груба оценка стойността на реституираното имущество по сегашни цени надвишава сумата от 60 милиарда лв., което е значително за българските условия. Този факт само още ведъж показва, че в сравнение с реституцията приватизацията ще бъде още няколко години бледа нейна сянка.

Реституцията обаче не бе цялостна. Тя, както споменахме, обхвана главно недвижимата собственост и то без тази на хилядите осъдени през 1945-1947 г. Преди да падне от власт правителството на СДС изготви законопроект, според който се предвиждаше разширяването на реституцията върху вече унищожена или преобразувана собственост. Подобен закон бе необходим за да бъде улеснена

реституцията на национализираните предприятия.

Национализацията в България започва през 1945 г. Само според закона за народния съд са конфискувани напълно или отчасти в полза на държавата 137 индустриални предприятия. Под действието на закона за конфискация на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти (1946-1947 г.) са водени дела за близо 700 индустриални предприятия и е национализирана частна собственост за около 8 млрд. лв. Същинската национализация се извършва през декември 1947 г., когато обхваща всички мини, индустриални предприятия, банки и застрахователни дружества. Цялата българска индустрия през 1945 г. е имала 4623 предимно малки предприятия, в които са работили общо 127,118 работници. Големите и средни предприятия са били около 220. Българските индустриалци са притежавали през 1946 г. 70,5% от средствата за производство, останалата част е принадлежала на държавния, кооперативния и чуждестранен сектор.

Реституцията на индустриални обекти се предвижда да стане чрез предоставянето на акции и дялове, но все още не е намерен точен механизъм как да се извърши това.

Бившите собственици на промишлени предприятия сега са обединени Съюза на индустриалците (Общ съюз на българската индустрия), който е разделен от своя страна по браншов и местен признак. Поради редица правни неуредици и недостатъчна нормативна база засега е възстановена собствеността само върху малък брой по-големи предприятия (сред тях 2 малки ВЕЦ, няколко десетки мелници и т.н.). В почти всички случаи е върнато само недвижимо имущество. Липсата на капитали принуждава бившите собственици (с редки изключения) да отдават помещенията под наем и така по същество се превръщат в рентиери. Най-често те отдават сградите под наем на държавните фирми, помещаващи се в тях и по-рядко на частни производители. По време на правителството на СДС е направен опит да се съчетаят интересите на бившите собственици и държавните фирми. Около 60 бивши индустриалци са назначени от Министерство на промишлеността като контролори, други са станали членове на управителни съвети и бордове.

Дори да се стигне до реституция на промишлеността-това няма да има голямо влияние върху разрастването на частния сектор. Но недостатъчната нормативна база на реституцията затруднява АП, която е принудена да търси гъвкави решения. Така например се подготвя приватизацията на две предприятия, в които се предвижда бившите собственици да получат дял от приватизираното предприятие. Претенциите на бившите индустриалци и техните наследници обаче не представляват толкова голям правен проблем колкото липсата на документи за собственост на земята, върху която са построени.

ВРЪЩАНЕТО НА ЗЕМЯТА

Връщането на земята се превърна в един от най-конфликтните въпроси не само на икономическата реформа, но и на политическия живот. В отношението към аграрната реформа и досега най-ясно проличава линията на противопоставяне между политическите сили. Причина за това е вероятно факта, че за разлика от реституцията връщането на земята е процес засягащ голяма част от българското население (около 1/2 от българските граждани очакват лично те или техните родители да получат земя). Кооперирането на земята в България започва със Закона за ТКЗС (1945г.) и завършва с насилственото вкарване в ТКЗС на почти всички земеделски стопани в края на 1950те години. В периода преди и по време на Втората световна война кооперацията не бе предпочитана организационна форма в българското село. В края на 1945 г. е имало само 425 кооперативни земеделски стопанства. Общият брой на земеделските стопани кооператори е бил 43,095 души, а тяхната земя 1,591,306 декара. За сравнение само в населените места, където съществуваша тези кооперации индивидуалните стопанства обработваха пет пъти повече земя. Социалната структура на кооператорите бе подчертано от бедните и малоимотни слоеве.

Законът за земята (Закон за собствеността и ползуването на земеделските земи) бе приет през февруари 1991 г., а по-късно през април 1992 г. бяха направени съществени изменения (продиктувани преди всичко от изменението в съотношението на политическите сили, но също от откритите в прилагането му недостатъци и пропуски), в самия характер на закона и в процедурата по прилагането му. Нови изменения също продиктувани от променената политическа ситуация бяха приети през май 1993. Подобно на реституцията и приватизацията поземлената реформа е политически процес. За разлика от първите два тя обаче касае далеч по-голям брой от български граждани.

Процесът на поземлената реформа е поверен на поземлените комисии (273 общински и 47 кметски). Законът засяга също и организационната структура на селското стопанство като регламентира ликвидация на ТКЗС и на другите организации, образувани въз основа на тях. Именно ликвидацията и на новосъздадените организации задълбочи максимално политизирането на българското село. Досега е възстановена собствеността върху приблизително 1/5 от земеделската земя, а над 1/3 вече се обработва от частни земеделски стопанства (вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 3). Основно поради причини от икономически характер сега сред организационните форми на селскостопанско производство предимство получава кооперацията. Но преди пълното възстановяване на собствеността, което се очаква да приключи към 1995 г., бъдещата организационната структура на българското земеделие остава неясна. Засега е и много малък броя на сключените сделки със земеделска земя, за да може да се говори за истински капиталистически отношения на село. Въпреки това селското стопанство заема второ място след търговията по дял на частния сектор.

Независимо, че СДС и ДПС промениха изцяло приетия от ВНС закон за земята, връщането на собствеността върху земеделските земи се забави значително. Затова причина бяха редица пречки наслоени през десетилетията на съществуване на ТКЗС, но несъмнено отражение оказа и политизирането на въпроса. В редица села противопоставянето между селяните придоби бързо политическа окраска, оформиха се враждуващи лагери. Най-често линията на противопоставяне стои между кметовете (повече от половината членове на БСП) и ликвидационните съвети (сред техните членове преобладават привържениците на СДС и БЗНС). Тази ситуация бе създадена в началото на 1992 г., за което принос има и правителството на СДС. То не можа да ускори връщането на земята, но в замяна на това се опитваше да възпрепятства образуването на кооперации, чиито членове не разполагат с документи за собственост върху земята. Тази политика бе насочена основно срещу избирателите на БСП, най-силната политическа формация в българското село. На редица места противопоставянето достигна такива размери, че в отделни райони се стигна до истински „селски войни“ между привърженици на частното и кооперативното земеделие.

Процесите в българското село, като че ли най-бързо оформят имуществената диференциация и поставят на икономическа основа интересите на избирателите. Така например БСП се ограничи единствено в подкрепата си за кооперативната собственост и по този начин се откъсна от хората, желаещи сами да разполагат със собствеността си. Но кооперациите подкрепяни от БСП, чиито брой сега е няколкостотин, най-често биват създавани от представители на бившата селска номенклатура (председатели на ТКЗС, партийни секретари и т.н.), а техни членове стават главно безимотни и малоимотни селяни както и собственици, които не живеят на село и не могат да обработват земята си. В много от случаите тези кооперации не са основани на реално върната земя, създавани са чрез натиск и незаконно обсебват най-добрите земи и селскостопанска техника.

Заставайки зад радикалната реформа СДС от своя страна се лиши от подкрепата на тези социални слоеве на село, които притежават малко или никаква земя. Поради постоянните борби вътре в него БЗНС не можа да заеме страна в спора, но и тази партия се опитва да бъде изразител на интересите на имотните слоеве от селското население. По-особено е мястото на ДПС, чиито депутати застанаха зад промените в закона, но не след дълго осъзнаха че вървят срещу избирателите си. Около 2/3 от мюсюлманите в България, които всъщност представляват избирателите на ДПС, живеят на село. Огромното мнозинство от тях са били и остават малоимотни селяни. Това в особена степен се отнася до най-преданите симпатизанти на ДПС, живеещи в планинските и полупланински райони. Затова и бъдещите усилия на ДПС са свързани с надеждите за оземляване.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Една от закономерностите на младата българска демокрация е крайната поляризация на политическия живот. От политическите върхове тя се пренася сред избирателите, които в своето мнозинство не са свикнали да мислят самостоятелно, а се водят от действията на политическата сила, на която симпатизират. Това намира отражение в социологическите сондажи на Центъра за изследване на демокрацията. През април 1992 г., когато бе приет закона за приватизация, привържениците на парламентарните сили са виждали отражението на приватизацията по следния начин:

„КАКВО ЩЕ БЪДЕ ОТРАЖЕНИЕТО НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА КАТО ЦЯЛО?“

ЕЛЕКТОРАТ	ЩЕ СЕ ОТРАЗИ БЛАГОПРИЯТНО	НЯМА ДА СЕ ОТРАЗИ	ЩЕ СЕ ОТРАЗИ ОТРИЦАТЕЛНО	НЕ МОЖЕ ДА ПРЕЦЕНИ
БСП	24.8	11.4	26.7	37.1
СДС	61.8	7.4	7.4	23.3
ДПС	38.2	10.5	3.9	47.4

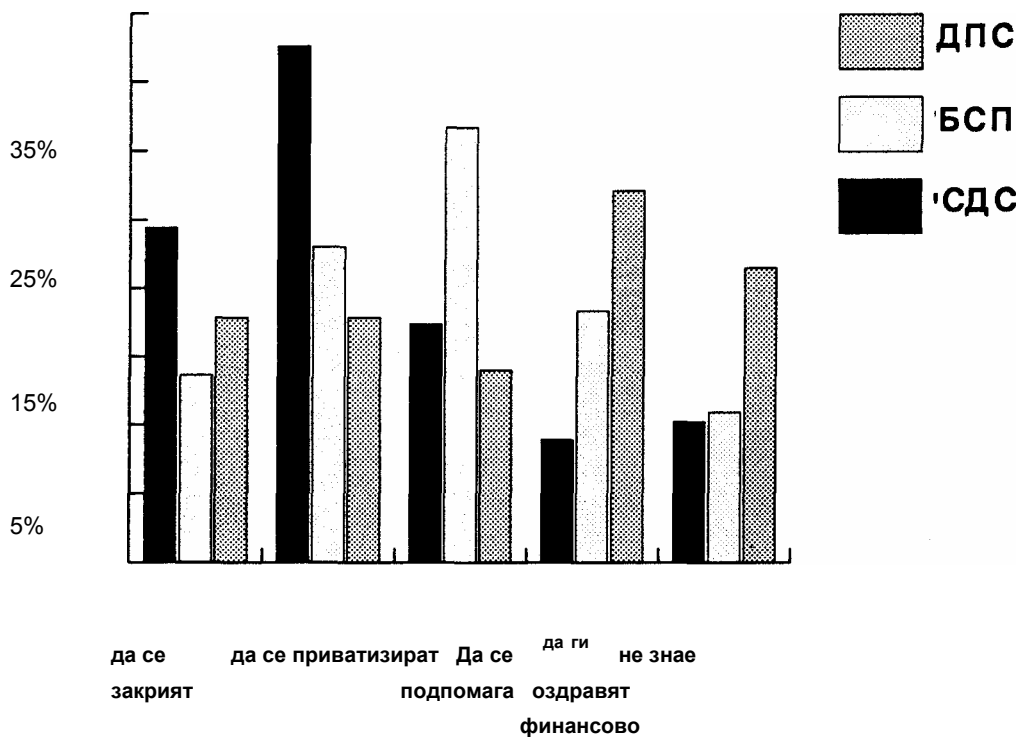
Както проличава от таблицата най-скептично отношение спрямо отражението на приватизацията върху икономиката изразяват избирателите на БСП. Категорично положителни последиствия виждат избирателите на СДС, а също и тези на някои извънпарламентарни сили като БББ, БДЦ и БЗНС. Електоратът на ДПС, които живее най-вече в селските райони, в своето мнозинство или няма отношение към процеса или има положително отношение към него.

През април 1992 г. на въпроса, чия собственост предпочитате да бъде предприятието, в което работите, привържениците на БСП са изказали предпочитания на първо място към държавната собственост (48,5%), на трудовия колектив (6,5%) и кооператив (6,1%). Тук най-ясно личи носталгията в част от българското население по социалистическия начин на стопанисване, гарантиращ сигурност на работното място. До мисленето на социалистите твърде много се

доближава електоратът на ДПС. Българските турци и мюсюлмани изказват също предпочитания към работа в предприятие притежавано от държавата, трудовия колектив или кооперативна собственост (11,8%).

На коренно различно мнение са симпатизантите на СДС. Само 27,7% от тях предпочитат държавното работно място, а 38,6% работа в собствена фирма, частно или смесено предприятие. Слаби са предпочитанията към работата в държавно предприятие на земеделците, привържениците на БДЦ и БББ.

През април-май 1993 г. ЦИД проведе ново демоскопско проучване на приватизацията, което хвърля светлина върху основните виждания на електоратите на отделните политически сили по икономическите проблеми в настоящия момент. Така например характерни са отговорите на въпроса „КАК СПОРЕД ВАС ДЪРЖАВАТА ТРЯБВАДА ПОСТЪПВА С НЕЕФЕКТИВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ?“:

Както проличава от цифрите най-радикални в своите предпочитания към приватизацията като средство за освобождаване от неефективността остават симпатизантите на СДС. Привържениците на БСП и ДПС са по-склонни на мерки като оздравяване и финансово подпомагане, които в крайна сметка означават запазване на държавната собственост. Не е за пренебрегване факта, че немалък процент от симпатизанти и на трите основни политически сили са готови да възприемат евентуално закриване на неефективни предприятия.

Както преди година и сега най-голям е броят на противниците на приватизацията сред избирателите на БСП като 1/5 от тях смятат, че приватизацията изобщо не е необходима. На това мнение са около 10% от симпатизантите на ДПС и БЗНС и само 4% от тези на СДС. Тези данни се потвърждават и от проучване на НЦИОМ, проведено през месец февруари. Според неговите резултати 24% от привържениците на БСП са против извършването на приватизацията. Не е учудващ факта, че почти същият дял от българското население все още вярва в бъдещето на социализма.

На въпроса „ЩЕ ОПИТАТЕ ЛИ ДА УЧАСТВАТЕ В ПРИВАТИЗАЦИЯТА СЪОБРАЗНО СВОИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ?“ 11% от привържениците на СДС заявяват, че ще направят всичко възможно, а 23% ще се опитат при наличието на определени условия. Социалистите и земеделците показват далеч по-голяма съдържаност. Едва 5% от биха участвали в раздържавяването на всяка цена, а 11-13% при определени условия. Най-слаба е заинтересоваността на избирателите на ДПС, което до известна степен произтича от ниското им образователно равнище и селския им произход.

Кой ще бъде облагодетелстван от приватизацията? Това е въпрос, в чиито отговори политическата поляризация се проявява най-отчетливо. Според симпатизантите на СДС облагодетелствани ще бъдат най-вече частниците и бившата номенклатура. Социалистите и привържениците на ДПС смятат, че до частниците като най-печеливши ще се наредят хората с реституирана собственост.

ПРАВИТЕЛСТВО НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА

Правителството сформирано на 30 декември 1992 г. с гласовете на БСП, ДПС и 23 отцепили се депутати от СДС само пожела да се нарече „правителство на приватизацията“. Ускоряване процеса на приватизация и връщането на земята бяха сред основните цели, които то си постави. Но за повечето негови членове, които за пръв път получаваха висша изпълнителска длъжност, не съществуваше яснота по това, как може да се постигне пожеланото. На първо време правителството на Л.Беров се опита да прехвърли вината върху забавянето на приватизацията на АП и на нейния директор Ал.Божков. След като се оказа, че членовете на кабинета нямат достатъчно влияние върху решенията вземани в АП,

през месец май то уволни петимата надзорници от своята квота (сред които фигурираше и председателя на Надзорния съвет Никола Кацарски). На тяхно място бяха назначени нови пет надзорници, сред които имаше и по един представител на КНСБ и КТ"Подкрепа". Уволнените членове на Надзорния съвет потърсиха правата си в съда и два месеца по-късно бяха възстановени. Играта на котка и мишка между надзорниците и правителството продължи, защото месец след възстановяването си те бяха наново уволнени, този път с по-конкретни мотиви. На тяхно място се върнаха освен двамата представители на синдикатите и един човек, известен с близостта си към БСП. Промененият състав на надзорния съвет избра за свой председател Ренета Инджова.

Както се очакваше, крайна цел на „рокадите“ бе правителството да лиши АП от прекомерната ѝ независимост и да уволни нейния изпълнителен директор Александър Божков, което и стана.

Смените в състава на Надзорния съвет и последвалото уволнение на Ал.Божков имат несъмнено политически характер. АП не може да бъде упрекувана за единствен виновник за забавянето на приватизацията, когато повечето министерства не са приватизирали и едно предприятие, а 4/5 от общините не помислят и за приватизация. Какъвто и да е крайният резултат от персоналните смени, последствията са, че от пролетта на тази година оперативното ръководство на АП работи в постоянен стрес, като опасността от пълна дестабилизация на нейната дейност нараства.

Колкото и благородни да са намеренията на правителството по отношение на приватизацията, те едва ли ще дадат някакъв положителен резултат, след като с неговите действия не желае да се ангажира напълно нито една политическа сила. В момента то е изложено на влиянието не само на депутатите, от които е избрано, но и на синдикатите и различни икономически групировки. Неслучайно, когато се стигна до възловия въпрос за масовата приватизация, в кабинета се стигна до разнобой.

ДИСКУСИЯТА ОКОЛО МАСОВАТА ПРИВАТИЗАЦИЯ

Масовата приватизация не е новост в цялостната дискусия около възможностите за извършване на раздържавяването в България. Самата идея за масова приватизация бе залегнала в първия законопроект за приватизация, внесен във Великото народно събрание от БСДП през 1990 г. Проект, предвиждащ ваучерна приватизация, бе подготвен и от парламентаристите от БСП през 1992 г. За разлика от тези два проекта приетият от правителството на Беров първо не предвижда безплатно раздаване на ваучери и второ обхваща само дял от българската икономика.

Това че лично премиерът Беров се ангажира с проекта за масова приватизация

накара мнозина да виждат в това популистки ход с цел печелене на политически дивиденди. Още повече че върху икономическата политика на правителството голямо влияние има Карабашев, смятан за привърженик на пазарната приватизация. Решението за започване на паралелна масова приватизация бе посрещнато от политическите сили повече със скептицизъм отколкото с отрицание. Синдикатите и организациите на работодателите изказаха несъгласие с принципната рамка на проекта, опозицията в лицето на СДС предпочете да запази мълчание. Изглежда в България вече всички са стигнали до извода, че масова приватизация трябва да има, но оттук нататък следват безброй различия. За левицата в лицето на БСП и БСПДП тя трябва да обхване възможно по-голям дял от българската икономика. За десницата тя е необходима не толкова като ефективен лост за трансформация на собственост, а като пропаганден ход популяризиращ процеса на приватизация като цяло и притъпяващ възможното социално недоволство.

Политическата нестабилност и възможността за предсрочни парламентарни избори поставят под въпрос планирания график на масовата приватизация. Независимо от това кога тя ще стартира, още отсега трябва да се знае, че нейното извършване ще се политизира и ще се движи според разположението на политическите сили в парламента. Не само изборът на предприятията и банките, които ще се включат в тази схема, но и конкурсите и избора на мениджъри в инвестиционните фондове ще се превърнат в изкушение за политиците. Това без съмнение ще опорочи процеса и дори би могло да увеличи проблемите на българската икономика вместо да се превърне в решение за тях.

От пролетта на тази година програми за масова приватизация стартираха в Унгария и Полша, където тази техника на раздържавяване ще бъде не основна, а паралелна. Рискът от провал на масовата приватизация в тези две страни се оценява от специалистите като голям, понеже печелившите предприятия в Унгария са вече продадени, а в Полша са включени в програмата на Министерството на приватизацията. Не е тайна и политическият характер на решението на двете правителства за масова приватизация. В Полша заради огромното влияние на работниците чрез синдикатите. В Унгария поради факта, че 3/4 от приватизираните предприятия бяха закупени от чужденци, което създаде обществено недоволство. Неслучайно наблюдателите отбелязаха, че унгарската програма за масова приватизация ще започне да се прилага в края на 1993 г., тоест в разгара на кампанията за изборите насрочени за пролетта на 1994 г. Отгоре на всичко най-големият поддръжник на този план, министърът на приватизацията Сабо бе утвърден да води избирателната кампания на управляващия Унгарски демократичен форум.

БЪЛГАРИЯ И ДРУГИТЕ ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКИ СТРАНИ

Българският модел на приватизация е най-близък по своята пазарна същност до избраните в Източна Германия и Унгария. Като развитие на приватизационния процес обаче България изостава от централноевропейските държави. От друга страна България все още е по-напред в сравнение с останалите бивши комунистически държави на Балканите. В Румъния например, където политическият и икономическият живот продължава да бъде доминиран от сили, свързани с предишния режим, резултатите от приватизацията са повече от скромни. При приватизацията на земята не бе спазен принципът на връщане на земята, а 1,46 милиона души бяха оземлени без да са имали земя преди колективизацията. Старите кооперативни стопанства бяха запазени, като кооператорите получиха акции в тях. Все още не е решен задоволително проблемът с приватизацията на жилищата, които в мнозинството си бяха държавна собственост.

По постижения на приватизация България е по-близко до Полша, където според преобладаващото мнение забавянето на икономическите реформи се дължи на слабо развитата политическа система. Тоталното превъзходство на „Солидарност“ през 1989-1991 г. доведе до създаването на малки, организационно слаби партии. Невъзможността да се намери консенсус за провеждане на приватизацията на политическо равнище премести през 1991 г. тежестта върху търсенето му на равнище отделни предприятия. Така политическата слабост доведе до факта, че решение за приватизация както и избор на приватизационна техника следва да се вземат с одобрението на работещите в съответното предприятие. Поради политическата нестабилност държавните представители в процеса на трансформация на собствеността като Министерството на приватизацията, местните власти и др. органи работят в постоянен стрес. Те и досега се люшкат между две различни концепции: „Приватизирай бързо, но с малко приходи за държавата“ или „Приватизирай бавно и добре, но с по-голяма печалба за бюджета“.

Накратко най-големите трудности в посткомунистическия период бяха предизвикани не от липсата на частна собственост, а от липсата на бързо политическо развитие. Честите избори, смяната на мнозинствата в парламентите, съществуването на коалиции от много партии и нестихващите политическите борби имат отрицателни последици върху бързината на реформите и особено върху приватизацията и притока на чужди инвестиции. Във всички източноевропейски страни новите демократични институции не се характеризират със съвършенство и стабилност. Изобщо липсата на подходяща институционална среда пречи на по-големите местни частни компании и чуждестранни инвеститори, които не могат да съществуват в институционален вакуум. От друга страна вече е ясно, че държавата още дълго време ще контролира индустриалното развитие, ще създава и регулира

пазарите. Това до голяма степен ще бъде и отговорността на тези политически сили, които управляват бившите комунистически страни в преходния период.

Безспорно от казаното дотук се налага извода, че политическата нестабилност, характеризираща страни като България, Полша и Румъния, е съществена пречка пред приватизацията и притока на чужди инвестиции.

От всички източноевропейски страни най-голям шанс да се откъснат бързо от миналото си имат Чехия и Унгария. Чешката република е на първо място индустриализирана държава, необременена с голям външен дълг и безработица. Там реформата се извършва последователно от едно стабилно парламентарно мнозинство, без политически обрати. Унгария от своя страна е държава, която с гъвкава политика успя да привлече най-много чуждестранни инвеститори в Източна Европа. Тя остана единствена от бившите комунистически страни, в която парламентът изкара целия си мандат, а управляващата коалиция се запази за четири години.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Закъснението на процеса на приватизация в България е факт, които не може да не безпокои. За това има редица обективни причини от нормативен и финансов характер, но и много субективни, сред които на първо място може да се постави нестабилната политическата обстановка в страната.

В едно свое интервю един от основните автори на българския модел на приватизация Валентин Карабашев каза, че основен проблем са множеството интереси, които засяга процесът на приватизация. „Повечето от тях са насочени против процеса на приватизация и те са в толкова области и на толкова различни нива, че едно правителство, колкото и силно да е, трудно би могло бързо да се справи с това противопоставяне" (БТА. Радиотелевизионен монитор 13 юли 1993, с.7). Противниците на приватизацията в България се радват все още на значително влияние в законодателната власт. Затова българската дилема и сега остава не дали да има пазарна или масова приватизация, а дали изобщо да има приватизация.

Приватизацията особено тази на промишлеността няма да се задвижи скоро, ако не бъдат решени няколко основни въпроса. Един от тях е реституцията. Веднъж започната тя трябва да придобие точни очертания, за да могат да се изчистят всички проблеми от правен характер, висящи върху предприятията. По отношение на реституцията е нужно да се преодолеят идеологемите, защото тя се оказва един работещ механизъм за приватизация, подходящ за българските условия.

За провеждането на приватизацията и особено за нейния сполучлив ход не е нужно безплодно търсене на национален консенсус, защото поради големите различия между основните политически сили в момента, той е невъзможен. Това

което е необходимо е стабилно управляващо мнозинство, което подобно на Унгария и Чехия да прокара своята политика както в законодателната област така и на практика. Политическата нестабилност, липсата на единодействие между институциите и неясното разделение на правомощията между тях са фатални за икономическа реформа и в частност за приватизацията.

Друг проблем за България остава неясно декларираните намерения на политическите сили по отношение на приватизацията. И за неспециалистите е ясно, че голяма част от членовете и ръководството на БСП е против приватизацията, реституцията и връщането на земята, но това никъде не личи от нейните документи. В СДС също съществува влиятелно лоби, което смята че приватизацията трябва да започне едва след края на реституцията. В другите политически сили и особено в новосформираната парламентарна група на НДС пък се забелязва отрицателно отношение към чуждестранните инвеститори и склонност за протекционизъм нат.нар."нов капитал".

Изправени сме пред ситуация, която Лешек Балцеревич характеризира за своята родина Полша така: „Заплашени сме от жестока шега на историята. Борихме се за свобода в това число и за освобождаване на национализираната социалистическа икономика. Но след като я получихме, създадохме такава политическа обстановка, в която шансовете за бърза приватизация на държавния сектор стават все по-малки".

ИЗПОЛЗУВАНИ ПУБЛИКАЦИИ

В.Аначкова, Л. Чанкова, В.Гроздева: Структуриране и нерешени въпроси на приватизационния процес. В:Икономическа мисъл, 1993, кн.3.

Мито Исусов: Движението за кооперативно обработване на земята в България (1944-1947 г.). В.-Исторически преглед, 1969, кн.2-3,.

Николай Генчев: Национализация на промишлеността в България. В:Годишник на СУ.Фиф, 1961, кн.2.

Приватизацията в България. Анализи, прогнози, идеи. Колектив. Център за изследване на демокрацията. София 1993.

Brit Olsen: Privatisation, a Far Cry for Romania? In: ICES-Quarterly newsletter, No 2,1993.

Bryan J.Fischer: Large Privatization in Poland, Hungary and Chechoslovakia. In: RFE/RL Research Report, Vol.1, No 44, 6 November 1992.

Dieter Pfaff: Privatisierung und Reprivatisierung in Bulgarien - Ein

Modellvergleich mit Ost-Deutschland. In: Deutschland und die Volker Suedosteuropas. Suedosteuropa Jahrbuch 23. Band. Muenchen 1993.

Jan Szomburg: Poland. Political Barriers to Economic Reform. In: Economic Reform Today, Winter 1993.

Karoly Okolicsanyi: Hungary Plans to Introduce Voucher-type Privatization. In: RFE/RL Research Report, Vol.2, No 17, 23 April 1993.

Monica Kubratova: The Agrarian Reform in Bulgaria. Center for the Study of Democracy. Sofia 1993

The Privatization Process in Central Europe. CEU Privatization Reports. Vol.1. Budapest-London-New York 1993.

Stephen S.Cohen & Andrew Schwartz: Privatization in the Former Soviet Empire. The Tunnel at the End of the Light. In: American Prospect, No 13, Spring 1993.

Theodor Zotschew: Die Agrarwirtschaft Bulgariens in den letzten 100 Jahren. In: 1300 Jahre Bulgarien. Bulgarische Sammlung Band 2. Neuried 1981.

Приложение 1

КРАТКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

(август 1990-август1993)

1990

август

Парламентът приема мораториум за продажба на държавно и общинско имущество.

октомври

Във ВНС е внесен първият законопроект за приватизация. Той предвижда извършването ѝ с ваучери, но не достига пленарна зала.

1991

февруари

Правителството на Д.Попов декларира в меморандум до МВФ и Световната банка, че приватизацията ще бъде ключов момент от неговата програма.

Създадена е първата Агенция за приватизация (АП), която представлява орган с помощни функции.

Приет е Закона за собствеността и ползуването на земеделските земи. Според него старите ТКЗС получават възможност да се пререгистрират като частни кооперации.

март

В държавния бюджет за 1991 г. са предвидени 214,1 млн. лв. приходи от приватизация (0,34% всички приходи). В крайна сметка до есента са продадени 4 бензиностанции и 54 обекта от търговията и храненето на обща стойност около 18 мил.лв.

септември

С провал завършват повечето търгове за продажба на бензиностанции и обекти от търговията и храненето.

1992

февруари

Приет е последният от няколко закона и нормативни актове за реституция на национализирана и отчуждена частна и кооперативна собственост.

март

В "Декларация на намеренията" правителството на СДС поставя приватизацията като първостепенна задача.

април

Парламентът приема поправките в закона за земята както и Закона за преобразуване и приватизация на държавните и общински предприятия. БСП и редица извънпарламентарни партии обявяват закона за антисоциален.

юни

Избрани са членовете на Надзорния съвет на Агенцията за приватизация.

юли

Инженерът Александър Божков е назначен за изпълнителен директор на АП. В "Декларация на намеренията" Надзорният съвет на АП заявява, че до 1995 г. 25% от предприятията трябва да бъдат приватизирани.

август

Приет е устройствен правилник на АП.

октомври

Надзорният съвет одобрява списък с първите 94 предприятия за приватизация. Правителството приема и последните нормативни актове, съпътстващи закона за приватизация.

декември

Правителството приема програмата на АП за 1993 г., която предвижда приватизацията на 293 предприятия и приходи в размер от 3 млрд. лв.

Новосформираният от Любен Беров кабинет си поставя названието "правителство на приватизацията".

1993

февруари

Само 10 от 278 общински съвета в страната са взели вече решения за приватизация. Министерство на търговията продава на търг автосервиз в гр. Преслав, първият обект от приватизацията

Май

АП извършва своята първа голяма сделка. На британско-белгийската Amylum са продадени 80% от завода "Царевични продукти", Разград за сумата от 20 млн.\$ (528 млн.лв.).

Премиерът Беров за пръв път излага своя проект за масова приватизация.

Министерският съвет уволнява петимата членове на Надзорния съвет на АП от неговата квота. Промененият Надзорен съвет избира за свой председател Валентин Георгиев. Само един глас спасява изпълнителния директор Божков от уволнение.

юни АП продава 80% дял от "Магнитни глави", Разлог на американската OBI за 1,6 млн.\$ (40 млн.лв.). 636 работници стават собственици на останалите 20% от акциите. За полугодieto АП и министерствата са приватизирали 15 обекта на обща стойност от над 615 мил.лв.

юли

Правителството приема преработена принципна рамка за масова приватизация включваща 492 предприятия и 8 банки и внася предложение в Народното събрание за промени в закона.

август Правителството повторно уволнява възстановените от Върховния съд надзорници. За председател на Надзорния съвет е избрана Ренета Инджова.

Новият Надзорен съвет освобождава от длъжност изпълнителния директор на АП Александър Божков.

Приложение 2

Справка за хода на реституцията към 30 юни 1993 г. (по данни на Националния статистически институт)

1. Р Е С Т И Т У Ц И Я П О В И Д О В Е О Б Е К Т И

ОБЩО ЗА СТРАНАТА

Видове обекти	Подадена заявления за реституиране		Реституирани обет		Средни стойности . Относителен дял в %								
					на обект за реституиране				на реституиран				
ОБЩО	5<26	34381153	11306569	30772	16842982	6081178	632	208	547	198	56.5	49.0	53.8
Магазин	9003	754019	803568	7452	381912	650320	84	89	51	87	82.8	50.7	80.9
Ресторанти	161	.30805	35052	134	23793	29167	191	218	178	218	83.2	77.2	83.2
Аптеки	77	6306	8991	70	5750	8707	82	117	82	124	90.9	91.2	96.8
Хотели и ханове	286	90218	175799-	150	54905	130793	315	615	366	872	52.4	Ц.9	74.4
Автогари и автобази	11	4761	1254	5	1195	994	433	114	239	199	45.5	25.1	79.3
Гаражи	ИЗ	5303	8344	82	2821	3410	37	58	34	42	57.3	53.2	40.9
Складове	1201	372737	171272	882	275107	135705	310	143	312	154	73.4	73.8	79.2
Административни сгради	511	181317	217860	402	132854	180267	355	426	330	448	78.7	73.3	82.7
Учебни заведения	56	46260	90692	25	21533	7574	826	1620	861	303	44.6	46.5	8.4
Здравни заведения	164	98002	81727	122	70709	57996	598	498	580	475	74.4	72.2	71.0
Детски заведения	207	59319	51041	176	38975	40719	287	247	221	231	85.0	65.7	79.8
Културни обекти	368	275794	175463	203	211250	136897	749	477	1041	674	55.2	76.6	78.0
Жилища	1314	2167782	2107140	6775	1248353	1228152	189	183	184	181	59.0	57.6	58.3
Мелници, воденици	1059	1415126	479055	713	1114137	374628	1336	452	1563	525	67.3	78.7	78.2
Фурни	159	20364	27486	109	12000	16817	128	173	110	154	68.6	58.9	61.2
Мандри	41	26107	12997	26	21783	9780	637	317	838	376	63.4	83.4	75.2
Ателиета	218	38773	146918	158	22281	13399	178	674	141	85	72.5	57.5	9.1
Други промишлени обекти	1563	2890687	2709565	1010	1977856	1394900	1849	1734	1958	1381	64.6	68.4	51.5
Спортни обекти	84	78722	31918	58	62020	15893	937	380	1069	274	69.0	78.8	49.8
Парцели и дворни места	25536	23439326	3500228	11090	9915698	1362833	918	137	894	123	43.4	42.3	38.9
Други обекти	2094	2379425	470199	1130	1248050	282227	1136	225	1104	250	54.0	52.5	60.0

